

Джеръми Хензъл-Томас

СИЛАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

CNS

CENTAR ZA NAPREDNE STUDIJE
CENTER FOR ADVANCED STUDIES
SARAJEVO

СИЛАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Силата на образованието (Bulgarian)
Джеръми Хензъл-Томас

Copyright © Center for Advanced Studies and the International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition 1444AH / 2023CE

ISBN 978-9926-471-77-4 Paperback

Translated into Bulgarian from the English Title:

The Power of Education (Occasional Paper)
Jeremy Henzell-Thomas

Copyright © The International Institute of Islamic Thought (IIIT), First Edition 1431AH / 2018CE

ISBN 978-1-56564-568-4 Paperback

IIIT
P.O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

IIIT London Office
P.O. Box 126
Richmond, Surrey
TW9 2UD, UK
www.iiituk.com

ПРЕВОД

Асия Фелети

РЕДАКТОР

Зехра Ислямова

КОМПЮТЪРНА
ОБРАБОТКА И ДИЗАЙН

OFF-SET Tuzla d.o.o.

ИЗДАТЕЛ

Център за академични изследвания (CNS)
Marka Marulića 2C, 71000 Sarajevo
www.cns.ba / cns.sarajevo@gmail.com

ПЕЧАТ

OFF-SET Tuzla d.o.o.

Тази книга е защитена с авторски права. Някоя част от нея не може да бъде възпроизведена без писменото съгласие на издателите, освен при установено със закон изключение и с оглед разпоредбите на съответните колективни лицензионни договори.

Възгледите и мненията, които тази книга съдържа, принадлежат на автора и не обвързват издателите. Издателят не носи отговорност за точността на URL адресите към външни уебсайтове или такива към трети страни, ако са посочени в тази публикация, както и не гарантира, че съдържанието на тези уебсайтове е или ще бъде запазено точно или съотносимо.

Тази статия е публикувана за първи път в брой 14, април-юни 2015 г., на изданието *Critical Muslim* и се възпроизвежда с разрешение. Авторското право принадлежи на *Critical Muslim*.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

37:316.3
HENZELL-Thomas, Jeremy

Silata na obrazovaniето / Džer"mi Henz"l-Tomas ; prevod Asia Feleti. - Sarajevo : Cent"r za akademični izsledvanija, 2023. - 51 str. ; 21 cm

Prijevod djela: The power of education.

ISBN 978-9926-471-77-4

COBISS.BH-ID 53113606

Джеръми Хензъл-Томас

СИЛАТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Превод
Асия Фелети

Сараево, 2023.

Тази книга е издадена с подкрепата на
на Международния институт за ислямска мисъл (ИИТ).

Съдържание

Предговор.....	7
Сократ и силата на задаването на въпроси.....	10
Открито изследване и учене през целия живот	15
Цялост, фрагментация и себепреобразяване.....	16
Разширяващият се хоризонт на човешкото знание.....	19
Да бъдеш отворен към трансцендентното.....	22
Плурализъм и динамика	24
Начин на обучение	27
Повествователни заблуди, обусловени нагласи, дихотомии и погрешни възприятия.....	31
Осъзнаването на човешкия потенциал	35
Превъзходство с душа	38
Цитати	45

Силата на образованието

Предговор

Проектът за подобряване на образованието в мюсюлманските общества (AEMS) възникна в резултат на съзнаването на проблемите и многобройните предизвикателства, пред които образованието е изправено днес. След поредица интензивни срещи, на 9 – 10 декември 2013 г. в гр. Вашингтон беше проведен двудневен симпозиум на тема „Реформа на висшето образование в мюсюлманските общества“ съвместно с Международния център „Удроу Уилсън“. Впоследствие, през 2014 г., представителството на ИИТ в Лондон организира целеви срещи в Обединеното кралство, които доведоха до изготвянето на два концептуални документа от професор Абделуаххаб ел-Аффенди и д-р Джеръми Хензъл-Томас. По-късно професор Зиауддин Сардар ги синтезира и обобщава в публикация, озаглавена: „От ислямизация до интеграция на знанието: преосмисляне на реформата във висшето образование“. На 18 – 19 март 2016 г. в Турция се състоя втора конференция на тема „Реформа на образованието в мюсюлманските общества“, организирана съвместно с Теологическия факултет към Истанбулския университет и МАНУА. В периода 2015 – 2017 г. се проведеха редица кръгли маси в Лондон, Истанбул, Коня, Вашингтон, Брюксел, Кейптаун, както и на други места.

„Преосмисляне на реформата във висшето образование“ от Зиауддин Сардар и Джеръми Хензъл-Томас беше издадена през 2017 г. като част от поредицата публикации, свързани с проекта „Подобряване на образованието в мюсюлманските общества“, като в 2018 г. излезе и нейно съкратено издание. А в сътрудничество с Центъра за постнормалната политика и футурология беше публикувана книгата *The Postnormal Times Reader* („Читателят в постнормалните времена“), чиито аспекти се фокусират върху образованието. В момента се подготвя друга публикация с автор Анн ел-Муслимани и заглавие *Teaching Children: A Moral, Spiritual, and Holistic Approach to Educational Development* („Преподаването на деца: морален, духовен и цялостен подход към развитие на образованието“).

Образованият ум е силен, оттук идва и заглавието на тази книга – „Силата на образованието“. Ето защо естеството и характеристиките на това образование имат много по-голямо значение от придобиването на знания само по себе си. С други думи, по своята същност образованието представлява нещо повече от обикновено интелектуално израстване – то формира една безценна част от социалната система и поставя основите за много неща, които влияят върху бъдещото развитие на личността, обществото и човечеството като цяло. Това е и причината, поради която то се превръща в жизненоважна област, подлежаща на непрекъснато преосмисляне, обновяване и развитие.

Изследвайки тези елементи, проектът AEMS цели да придаде значимост на интелектуалното развитие и да обясни неговата същност, както и да издигне придобиването на знания от пасивно възприемане и рутинно обучение към средство за постигане на прогрес както по отношение на индивида, така и на човечеството. При това той разглежда много аспекти на образованието, най-важният от

които обаче е целта на самото образование. По същество това, което е от значение, е общочовешките ценности, етика, морал и виталитет да бъдат възстановени в една система, която някога е била фокусирана върху материалното благополучие и личния напредък, бидейки целта на всичко, което е научено и считано за полезно.

От изключително голямо значение е на учащите да бъде дадена възможността правилно да оценят и разберат каква всъщност е по-висшата алтруистична цел на образованието, да се възпитат моралните ценности за взаимно уважение, състрадание и социална отговорност. Това може да наложи преосмисляне на съществуващи дисциплини, въвеждане на нови такива, а също така и използване на съвременните научни познания и дискурси, при което действително се взимат под внимание етичните и морални норми на обществото, ръководните принципи, съгласно които то функционира, както и основата, върху която са изградени неговата организация и духовна идентичност.

Проектът AEMS не разглежда ограничените и консервативни възгледи, а взема под внимание и отчита разнообразието и многообразието на съвременния, белязан от комуникациите свят и глобални общности и се стреми да замени безрезултатните и еднообразни подходи за придобиване на знания с едно по-широко и по-креативно разбиране за реалността в различни страни и култури.

Този материал беше публикуван за първи път през в брой 14 „Power“ от април-юни 2015 г. на списание *Critical Muslim*. Въпреки че в него са изложени идеите и разсъжденията на автора, той беше разпространен като дискуссионен документ, свързан с проекта AEMS, с цел насърчаване на дискурса и дебатите по повдигнатите въпроси.

Сократ и силата на задаването на въпроси

Докато писах тази статия, на първа страница на вестник *The Times* („Таймс“) излезе ексклузивната новина, че за първи път Британският музей е разрешил на част от Мраморите на Елгин (част от Партенона) да напуснат Лондон, като една от скулптурите е временно предоставена на Ермитажа в Санкт Петербург. Статиите, съдържащи се в следващите страници, разглеждат изводите от изненадващата поява на произведенията на изкуството в музея, основан през 1764 г. от Екатерина Велика, с който Русия е имала възможността да участва в Европейското просвещение. Разбира се, мястото има изключително символично значение във време, изпълнено с нарастващи страхове от нова Студена война между Кремъл и Запада. Нийл Макгрегър, директорът на Британския музей, силно вярва, че отношенията между музеите придобиват още по-голяма значимост във времена на политическо напрежение и разрив, тъй като те са пример за способността на културата да изгражда мостове между нациите.

Смята се, че статуята на древногръцкия речен бог, предоставена на Ермитажа, представя река Илисос, един от потоците, които в древни времена течали близо до Атина. Именно там, според Платон (както описва Макгрегър), „Сократ разговарял с Федър под прохладната сянка на чинарите, които растели по бреговете, обсъждайки стойността на красотата и моралността при любовта“. Като такава, „тя (скулптурата) въплъщава основните ценности на диалога и дискусиите, които са в основата на днешните идеали за интелектуалните търсения и политическата свобода“ и е „красноречив символ на ключовите ценности както на Древна Атина, така и на просветената Европа“.

Не бих искал да критикувам или да опровергам централната идея на Макгрегър относно светостта на диалектиката. Напротив, искам да я приема като основна аксиома в това, което имам да кажа за силата на образованието. Въпреки това е добре да си припомним, че Сократ е езекутиран, защото според думите на Платон той е бил „конската муха“ за държавата, дразнителят, който жили коня и го кара да се втурне в галоп, трънът в тялото. Спомням си за уводната статия на Зиауддин Сардар в наскорошния брой на списание *Critical Muslim* на тема „Опасни свободомислещи“, в която той пише, че „свободомислещите се смятат за опасни просто защото свободомислието се противопоставя на традиционните, ортодоксалните и преобладаващите възгледи“. И след това продължава с това, че да бъдеш отхвърлян и прокуден, е обичайната последица от разбунването на духовете. Заради парадоксалната мъдрост на Сократ видни атиняни изглеждали глупаво и едно от неговите тежки „престъпления“ като философски, социален и морален критик било обявено като „безбожие“ (неверие в боговете на държавата).

Не трябва да забравяме обаче, че Сократ не е бил просто самоизтъкващ се *agent provocateur* (подстрекател), увлечен от собственото си остроумие и хитрост или от творческата и радикална наклонност на своите прозрения, нито е превърнал свободомислието в догматична идеология, чрез която то се замаскира като уж „прогресивна“ сила срещу религията и „суеверието“. Ако днес той беше сред нас, нямаше да го видим да коленичи безкритично и със смирение пред триумфализма на „ценностите на Просвещението“, „светския хуманизъм“, „научния материализъм“ или какъвто и да е друг „фундаментализъм“, било то светски или религиозен. Също така Сократ би бил последният човек, който би се увлякъл от селфи нарцисизма, защото той не само че не е имал

ни най-малък интерес относно своя статус или популярност, но е осъзнавал и признавал дълбочината на собственото си невежество. Както Сардар твърди, „знаещите знаят, че смиренното е предпоставка за истинското разбиране“. Това, което разтревожило атинските големци, било начинът, по който Сократ отвърнал на обвинението с парадокс, възникнал от допитване до Делфийския оракул. На въпроса дали има някой, който да е по-мъдър от Сократ, оракулът отговорил, че няма. Тъй като самият Сократ смятал, че не притежава никаква мъдрост, той интерпретирал това като парадокс и продължил да анализира загадката (за да я опровергае), като разпитва видни атиняни с репутация на мъдrecи. Стигнал до заключението, че докато така наречените мъдrecи се смятат за мъдри, макар и да не са, той самият знае, че изобщо не е мъдър, което, парадоксално, го прави по-мъдър от тях, тъй като е единственият осъзнаващ собственото си невежество. Така той осъзнал, че оракулът е бил прав.

Защитата на Сократ по време на съдебния процес пред 500 съдебни заседатели е описана красноречиво в „Апология“ на Платон. Тази „защита“ всъщност изобщо не е извинение, а, по думите на Ръсел Босуърт, въздействащо потвърждение за „достойнствата на живота, съзнателно посветен на загрижеността за душата, откриването на мъдростта и неизменното придържане към истината“.

Томас Мъртън, влиятелният християнски мислител, политически активист, социален визионер и литературен деец, пише с голяма дълбочина, проникателност и лично осъзнаване на необходимостта да въплътим в живота си това, което мислим и това, което знаем: „Дейността, присъща на човека, не е само мисловна, защото той не е просто безтелесен ум. Нашата съдба е да живеем това, което мислим, защото, ако не прилагаме в живота се това, което знаем, значи не го знаем“.

Ако потърсите в Гугъл фразата „Силата на образованието“, сред десетте най-популярни от получените за по-малко от половин секунда милиард и половина резултати, е един манифест на уебсайта на Дойче веле (*Deutsche Welle*), в който се казва, че „Образованието е нещо повече от придобиване на знания. То дава възможност на хората да се развиват в личен аспект и да станат политически активни. Това не винаги е в интерес на управляващите...“. Също така се добавя, че образованието е основно човешко право и еманципираща сила за политическо развитие, демокрация и социална справедливост, даваща възможност на хората да се противопоставят на правонарушенията и злоупотребата с власт от авторитарни управляващи и правителства и да имат досег до перспективи, които не са били подложени на цензура.

Ключовият момент тук е съпоставянето на личностното развитие със съпротивата срещу авторитаризма и действията в защита на свободата и социалната справедливост. Коранът разяснява, че промяната на едно общество и останалия свят трябва да се основава преди всичко на личната промяна: „Аллах не променя народ, докато той не промени себе си“ (13:11). Предава се, че Пратеникът Мухаммед е казал: „Този, който познава себе си, познава своя Господ“ (въпреки, че не се споменава в достоверните сборници) и също така, че описва най-големия джихад (*al-jihād al-akbar*) като битката на човек с вътрешното си „аз“. Древногръцкият афоризъм „Познай себе си“ (*gnothi seauton*) бил една от делфийските максими, изписани на преддверието на Храма на Аполон, както и ръководно наставление в Академията на Платон.

Мъртън предупреждава за опасностите от активизма, който не се основава на себепознанието и личната трансформация: „Тези, които се опитват да правят нещо за

другите или за света, без да имат по-задълбочено себепознание, свобода, почтеност и способност да обичат, нищо няма да могат да дадат на другите. Най-много да ги заразят с идеите, от които са обсебени, с дързостта си, с егоцентрични амбиции, със заблудата си по отношение на целите и средствата за постигането им, с догматичните си предразсъдъци и идеи”.

Най-популярният резултат от търсенето в интернет, което направих, беше следният цитат от Нелсън Мандела: „Образованието е най-мощното оръжие, което можете да използвате, за да промените света“. В един от първите десет сайта се подчертава как образованието дава силата да „се промени нечий светоглед и неговият начин на живот“, а в друг се обяснява как „трансформиращата сила на качествено образование може да промени всичко“.

Източниците, получени при търсене в интернет, са пълни с цитати, често извадени от контекста и сведени до нищо повече от многократно копирани и преповтаряни в безброй уебсайтове клишета. Ако в интернет нещо бъде приписано някому, то обикновено бива непрекъснато разпространявано като безспорна истина. Това, разбира се, е един от проблемите на метода за мигновено усвояване на знания, който, макар и имащ безценна стойност, давайки непосредствен достъп до знанията, може също така да даде път и на труизма¹ и мантрите, лозунгите, клишетата или гръмките изказвания. По този начин обаче може да се затвърди популярността на набор от цитати чрез една самоизпълняваща се система за оценяване, базирана на броя „попадения“ (бел. пр. – броя посещения на определен сайт). И все пак би било погрешно да се оспорва идеята, което се прокарва в същината на повечето от максимите, срещащи

---

¹ Труизъм – неоспорима истина; неопровергана до момента истина; баналност; тривиалност.

се в най-популярните сайтове, една обикновена идея с огромно значение – образованието има силата да промени човека и света.

Индоевропейският корен *poti*, от който произхожда латинското *potere* (мога/способен съм), е източник на английските думи *power* (сила), *potent* (силен), *potential* (потенциал) и *possible* (възможен), като от него произлиза и санскритската дума *patih*, която означава господар. Ставайки господари на себе си, ще можем да бъдем в полза на другите.

Най-доброто образование трябва да ни даде на първо място възможността да изследваме, да опознаем и да променим себе си, за да можем да променим и живота на другите.

Открито изследване и учене през целия живот

Тази промяна е и едно безкрайно пътешествие на откритото изследване и ученето през целия живот, основаващо се на предположението, че винаги има какво да се научи. И това, разбира се, се отнася както за сферата на интелектуалното, така и на духовното. С всяка една стъпка, направена към по-доброто разбиране на истината, непрекъснато се разкриват нови пътища във всички посоки, защото безкрайно съзидателната сила на Създателя е такава. Докосвайки се до това, човек придобива все по-голяма увереност (*yaqīn*), но същевременно и недоумение, макар и да е парадоксално, тъй като духовната увереност не е като фалшивата сигурност, която предубеденият ум внушава със своето ограничено познание за непознатото. Мистично сравнение на безконечния процес на придобиване на знания може да бъде намерено в описанието, което Ибн Араби прави за състоянието на „объркване“ (*ḥayrā*), произтичащо от

разтварянето вратите на Сърцето чрез процеса на кумулативно „себепроявление“. Той описва как осъзнаването на проявлението на същността или делата на Аллах в света е едно непрекъснато развиващо се откриване на нови имликации, чрез което, според Ибн Араби, човек осъзнава, че „този въпрос няма край, където да спре“. Коранът ни съобщава: „И ако всички дървета на земята станат калеми, и в морето придойдат още седем морета [мастило], няма да се изчерпат Словата на Аллах. Аллах е всемогъщ, всемъдър.“ (31:27).

Частична аналогия на процеса на непрекъснато „откриване“ можем да намерим при отварянето на китайските ковчезета от времето на династията Сун, при които във всяко следващо има друго, по-малко (предшествениците на появилите се по-късно японски кукли и на по-известните руски матрьошки). Последното и най-малкото от тях по традиция съдържало зрънце ориз. Разбира се, при отварянето на ковчезетата или куклите има определен край, достигайки до възможно най-малкото, което би могло да се побере (предвид очевидните физически ограничения на пространството и материалите). Но за да доразвием аналогията, можем да оприличим зрънцето ориз в последното ковчеже със сингулярността, тоест същността, изходната безразмерна точка, от която излизат непрекъснато уголемяващите се кутии и от която „този въпрос няма край, където да спре“.

Образованието трябва да ни дава способността да продължаваме да изследваме и да придобиваме знания. Освен това, то разтваря умовете и сърцата ни към източника на цялото знание и неговата безкрайно съзидателна сила.

Цялост, фрагментация и себепреобразяване

Физикът Дейвид Бом, когото Айнщайн е смятал за свой наследник, дефинирал нареченото от него понятие „имплицитен

ред“ като основно и неделимо цяло, от което физическата форма непрекъснато се разгръща и същевременно го обгръща, така че „всички части от Вселената да са свързани една с друга“. Това е холографското разбиране на Уилям Блейк за „виждането на света в песъчинка“ и то не е просто някаква поетична фантазия. Единството и взаимосвързаността на всички неща също са в основата и на откритията на Джон Стюарт Бел. Той показал, че всяка една от частите във Вселената е носител на памет за всяка друга от останалите, защото всички те първоначално са били „вплетени“ в сингулярността. Разнообразието на формите е безкрайно и непрекъснато променящо се, но има неизменна същност, която е източникът на всичко и нашата собствена точка на възникване и завръщане. Коранът ни казва: „И от всяко нещо сътворихме двойки, за да се поучите!“, затова има единство в разнообразието.

Бом посочва наболелите проблеми, причинени от нашето фрагментарно мислене, което не вижда това основно единство и свързаност. То поражда безкраен хаотичен и безсмислен конфликт и широк спектър от кризи – социални, политически, икономически, екологични, психологически – както в личността, така и в обществото като цяло. Ако не друго, фрагментацията, критикувана от Бом, само се е увеличила след публикуването на неговата книга през 1980 г. Разбира се, Бом може също така да е обхванал и религиозните конфликти, както и нарастващата ксенофобия. Днес не е нужно човек да се вира много далеч в света, за да види съсипващия и дори опустошителен резултат от ексклузивизма², трайбализма³, триумфализма и ограничената политика на идентичността, изразяваща се в изопачаването и

² Ексклузивизъм – незачитане и неприемане на чуждите мнения и идеи, а само своите собствени.

³ Трайбализъм – форма за обособяване на група хора, което често се съпровожда с враждебност по отношение на други групи.

присвояването на доктрини и ценности за демонстриране на културно, етническо, религиозно, национално или цивилизационно превъзходство, било то на Изток или на Запад. Единството в многообразието не е еднородност, също както и Абсолютът не може да бъде приравнен на съсипващия абсолютизъм, който лишава от смисъл всички аспекти.

Ибн Халдун използва термина *‘aṣabīya* (чувство за безрезервна принадлежност към определено племе, етноцентризъм) както в положителен, така и в отрицателен смисъл. В първия случай той може да бъде източник на солидарност и социална сплотеност, но във втория – това е онзи жестоко шовинистичен и високомерно етноцентричен манталитет, който подкрепя племенните предубеждения и собствения интерес. По отношение на онези, които се хвалили със славата на своя род, Пратеника предупредил обзетите от високомерието на предислямския езически период на невежество (*jahiliyyah*), че ислямът е премахнал тези форми на трайбализъм и че всички човешки същества произхождат от Адем. В Корана (49:13) ни се съобщава, че превъзходството на един човек над друг е единствено в богобоязливостта (*taqwā*), онова съзнание и изпълненото с обич страхопочитание пред Аллах, което ни вдъхновява да бъдем бдителни и да правим това, което е правилно. Този айет представлява косвено осъждане на всички етнически/расови, национални, класови или племенни предразсъдъци, порицание, което е ясно изразено от Пратеника Мухаммед: „Не е от нас този, който обявява каузата за безрезервната племенна принадлежност, и не е от нас този, който се бие в името на безрезервната племенна принадлежност, както и този, който умира за каузата на безрезервната племенна принадлежност“. Когато бил попитан какво е имал предвид под безрезервна племенна принадлежност, Пратеника отговорил: „Това означава да помагаш на собствения си народ в

несправедлива кауза“. Неодобрението на трайбализма е характерно и за Пакта на добродетелните (*hiḥl al-fudul*), който бил сключен по времето, когато Мухаммед бил младеж, но преди началото на неговата пророческата мисия. В този пакт водачите и членовете на племената дали обет, че техен общ дълг е в случай на конфликти да се включат в името на справедливостта и да застават на страната на потиснатите срещу потисниците, без значение кои са те и какви съюзи ги свързват с други племена. Одобрението на пакта от Пратеника, в който той не виждал нищо, което да противоречи на ценностите на исляма, потвърждава, че принципите на справедливост, морал и общото благо на обществото не са изключително присъщи на една общност, вяра или идеология.

Образованието трябва да дава силата за възпиране на фрагментацията, разрешаване на конфликтите и преодоляване на тесните дефиниции за идентичност.

Разширяващият се хоризонт на човешкото знание

Помня как, когато бях на дванадесет години, заех от кварталната обществена библиотека 3-инчов рефракторен телескоп и прекарах шест месеца в картографиране на нощното небе. Мисля, че родителите ми бяха щастливи, защото огромната задача, която си бях поставил, поне щеше да ме държи далеч от пакости. Спомням си със страхопочитание, когато планетата Сатурн се появи пред очите ми. С моя любителски уред можех ясно да видя трите основни пръстена, макар че големите телескопи разкриват 8 пръстена, а чрез орбиталните космически апарати като Касини вече могат да се видят 30 пръстена и пролуките между тях. Общият брой пръстени всъщност е неизвестен.

По подобие на примера с откриването на нови пръстени, човешкото познание също се развива и разширява и един от най-важните фактори в това отношение е безценната стойност на плурализма, межкултурния диалог и обмен. Ахмед Мустафа и Стефан Шперл посочват в наскоро публикуваната им най-значима творба, посветена на свещената геометрия и науката за арабската калиграфия, че едва три века след смъртта на Пратеника Мухаммед абасидският везир Ибн Мукла и главният писар Ибн ал-Баууаб въвеждат през 10-ти век в Багдад пропорционалното изписване на буквите от арабската азбука, тъй като обхванатият от ислямската култура хоризонт на познанието (включително и научната терминология в арабския език) е трябвало да се разшири достатъчно, за да включи и усвои напредъка на други, по-ранни цивилизации. Този процес на нарастващо разбиране и осъзнаване е споменат в айет от Корана: „Ще им покажем Нашите знамения по хоризонтите и в тях самите, додето им се изясни, че това е истината...“ (41:53). Доколкото разбирам, в този случай терминът хоризонти (*āfāq*) се отнася както за разширяването на обхвата и развитието на човешкия разум, така и за различните области на човешкото познание, независимо от техния източник. Първите низпослани айети от Корана ни насърчават към следното: „Чети! Твоят Господ е Най-щедрия, Онзи, Който научи чрез калема, научи човека на онова, което не е знаел!“ (96:3-5). Мухаммед Асад отбелязва, че писалката (калемът) е символ на всички знания, записани по някакъв начин, и тази уникална способност на човека да предава чрез писмени записи своите мисли, преживявания и прозрения от човек на човек, от поколение на поколение и от една културна среда на друга придава на цялото човешко познание кумулативен характер.

И нека бъдем напълно наясно, че културният обмен е процес, който работи в много посоки. Ако ислямската

цивилизация дължи много на гръцката философия, етика и геометрия, така и западната цивилизация дължи много на това, което Мухаммед Асад красноречиво е описал като упорстване в „съзнаването и познанието“, залегнало в целия Коран и породило „онази великолепна ера на учение и научни изследвания, издигнала ислямския свят до върха на неговия културен апогей“. Радващ е фактът, че през последните години можем да видим редица книги, които коригират досегашната широко разпространена оксидентална пристрастност, която усърдно пренебрегва приноса на незападните култури и цивилизации за развитието на Западната цивилизация.

Според Асад Коранът е положил началото на една култура на „независимо изследване и интелектуална любознателност“, която „проникнала по безброй начини и пътища в европейската средновековна мисъл и довела до онова възраждане на западната култура, което наричаме Ренесанс. По този начин с течение на времето той до голяма степен станал причина за раждането на това, което се определя като века на науката – епохата, в която ние живеем днес“. Спомням си как писателят Себастиан Фолкс изрази мнение, отхвърлящо Корана, на което Зиауддин Сардар отговори по възхитителен начин във вестник „Гардиън“ (*The Guardian*). Фолкс беше описал Корана (тема, която, както Сардар казва, „очевидно съществува отвъд неговите разбирания“) като „много разочароваща“, „праволинейна“, „празна“ и „депресираща книга“ „без етично измерение“. Сардар отбелязва, че ако това беше така, „как тогава Коранът би могъл да мотивира вярващите да развият науката и придобиването на знания, да насърчават разсъжденията и експерименталния метод, да основават университети и болници с научноизследователска и развойна дейност и да дадат тласък на философските изследвания?“.

Образованието трябва да дава способността да се разпознават и оценяват многобройните източници и направления на човешкото познание и приносът им в развитието на човешката цивилизация.

Да бъдеш отворен към трансцендентното

Динамичният тласък, произтичащ от Корана, бил едновременно както интелектуален така и духовен. Той насърчавал към цивилизация, проумяваща истината, чиято най-висша степен е знанието за Аллах, тъй като никоя възвишена цивилизация не заслужава да бъде наречена такава, ако не успее да направи разлика между неориентираната интелектуална любознателност (без значение колко „отворена“, „оригинална“ и „креативна“ е тя) и онова качество на интелектуалните усилия, което се основава на най-висшите етични и духовни ценности и което само по себе си е отражение на трансцендентното.

Имайки предвид това, съвсем на място би било да се спомене обръщението на папа Франциск пред Европейския парламент в Страсбург от 25 ноември 2014 г. Той говори за известната фреска на Рафаело „Атинската школа“, която се намира във Ватикана. В центъра са Платон и Аристотел. „Пръстът на Платон...“, казва той, „...е насочен нагоре, към света на идеите, към небето, към Рая, както се казва. Аристотел посочва с ръката си напред, към зрителя, към света, към конкретната реалност“. (Помислих си – какво прекрасно представяне на думи, приписвани на Пратеника Мухаммед: „Аз имам две страни – една, насочена към света, и друга – към Аллах.“). Папата продължава, казвайки, че фреската го е впечатлила „като едно много подходящо изображение на Европа и нейната история, която се състои от постоянното

взаимодействие между небето и земята, при което небето символизира тази отвореност към трансцендентното – към Бог, което винаги е отличавало европейските народи, а земята представя практическата и реална способност на Европа да се справя с различни положения и проблеми“.

Колко далновиден е неговият извод, че бъдещето на Европа зависи от възстановяването на жизненоважната връзка между тези два елемента. „Европа, която вече не е отворена към трансцендентното измерение на живота, е Европа, която рискува бавно да загуби собствената си душа и онзи хуманистичен дух, който все още обича и защитава“.

Вероятно първоначалното значение на древногръцката дума *anthropos* (човешко същество) е било „този или тази, който/която гледа към небето“. Изправената стойка, която имаме, ни дава възможността да отправяме поглед нагоре, да рече ни с онзи по-висш стремеж, който се разпростира отвъд границите на земята и достига небесата, и ни превръща в мост между тях. Ние притежаваме в себе си, в нашата истинска природа, един критерий (*furqān*) или компас, който ни насочва към нашия произход (и двете английски думи произлизат от един и същ корен – латинското *oriri*, „издигане“, а глаголят *orient* първоначално е означавал „да обърнеш лицето си на изток“ – посоката, от която изгрява слънцето) – едно мерило, което ни показва как да бъдем пълноценни хора. Ако Папата е понтифик (първосвещеник), то цялото човечество изпълнява функцията, заложената в корена на тази дума – латинската дума *pontifex* означава „строител на мостове“, някой, който посредничи между Бог и хората.

Образованието трябва да дава способността да се стремим към най-висшето и да създадем връзка между небесата и земята, трансцендентното и иманентното, в любовта към Създателя и „всяко живо същество, което се движи по земята“⁴.

---

⁴ Битие, 1:28

Плурализъм и динамика

Много от нас са чували някаква версия на библейския разказ за Вавилонската кула от книгата Битие (11:1-9), а дори и тези, които не са, вероятно знаят преносната употреба на думата „*Babel*“ за обозначаване объркана смесица от звуци или глъч от непонятна един за друг реч. Според разказа в Битие Вавилонската кула е издигната от потомците на Нух (Ной) в своя арогантен опит да достигнат небето. Като наказание за тяхната арогантност, Бог създал смут помежду им, сторвайки така, че строителите да не могат едни други да разбират езика си. Така според легендата започва фрагментирането на човешката реч на различните езици по света, както и разпръскването на човечество по цялото земно кълбо.

Коранът обаче не подкрепя идеята, че разнообразието от езици и раси е наказание или тежест за човечеството. Напротив, той повелява единство в многообразието не само по отношение на културата, езика и расата, но и в религията. Плурализмът, просто казано, е аспект на *fiṭrah*, същинската природа или изначалното състояние на човешкото същество. По думите на Махмуд Аюб, човешкото многообразие „не е резултат от постепенен упадък на обществото, което първоначално се е намирало в едно идеално или утопично състояние. То не се дължи и на липса на напътствие или разбиране от страна на хората. Религиозното многообразие по-скоро е нормално положение на човечеството. То е последица от пъстротата на култури, езици, раси и различни условия“. Равин Авраам Хешел пише: „Откровението винаги съответства на способностите на човека. Няма два еднакви ума, както няма и две еднакви лица. Божият глас достига до човешката душа по най-различни начини, на множество езици. Има много прийоми, чрез които една истина може да

бъде показана, за да бъде разбрана“. Нанси Клайн също е права в твърдението си, че „Разнообразието повишава интелигентността на групите. Хомогенността е форма на отрицание“.

Последните изследвания показват, че един от факторите, допринесли за изчезването на неандерталците, е липсата на взаимодействие с другите. По-голяма част от техния мозък изглежда е била ангажирана със зрението и контрола на тялото, докато съвременните хора използват повече мозъчния си капацитет за поддържане на сложни широки социални контакти (полезни в надпреварата за оскъдни ресурси) и по-сложния език, който това би изисквало.

Айетите от Корана, които определят плурализма, са добре известни и често трябва да бъдат припомняни: „О, хора, Ние ви сътворихме от един мъж и една жена, и ви сторихме народи и племена, за да се опознавате...“ (49:13); „...И ако желаше Аллах, щеше да ви стори една общност, но [така стори] за да ви изпита в онова, което ви е дарил...“ (5:48). Също така, в Корана се казва, че „разнообразието на езиците и цветовете“ на хората „е знамение за знаещите“ (30:22). Мухаммед Асад споменава и други айети, които също потвърждават това. Според него „постоянните различия в човешките възгледи и идеи не е нещо случайно, а представлява основен фактор за човешкото съществуване, който е повелен от Аллах“. Предава се, че Пратеника Мухаммед е казал: „Многообразието (разногласието) в моя Уммет е милост (*ikhtilāf ummatī raḥmah*)“.

Важно е да се прави разлика между плурализма като активен процес, чрез който се придобиват знания, и безспорната посредственост на обикновената „толерантност“. Омид Сафи ни напомня, че допълнителните значения на думата „толерантност“ са силно проблематични, тъй като те също като нея са свързани със средновековната токсикология и

фармакология, където се е използвала за означаване на количеството отрова, което едно тяло може да „понесе“ преди да умре. Както Даяна Ек красноречиво твърди, плурализмът не е просто наличието на „множество“ или „космополитизъм“, голям брой изолирани лагери или отделни анклави. Без наличието на една истинска ангажираност, казва тя, те са просто „икони, представящи разнообразието“, а не „инструменти за установяване на взаимоотношения“. Плурализмът не е и някакъв клиширан или измислен синкретизъм, лишен от обаяност, или порция утешителни банални фрази относно общия език, поднесена на някой от ежегодните форуми „*Interfaith Breakfast*“.

Това е общуване, при което се търси истината, процес на взаимна трансформация, който не се ограничава само до старанието да разбереш „другия“, а довежда до едно ново ниво на взаимно самоосъзнаване.

В основата на това общуване е изграждането на взаимоотношения. Един от най-важните начини за развитието на способността за тяхното установяване и поддържане се крие в широкото и уравновесено холистично образование, при което изкуството и хуманитарните науки заемат подобаващо място. Това е особено важно предвид тяхната прогресивна маргинализация в учебната програма на традиционните училища. Подобно пренебрегване може да бъде дори по-очевидно в образователните системи на всички равнища в мюсюлманските общества. Едно образование, в което изобилстват хуманитарни науки, би насърчило развитието не само на умения за критично и творческо мислене, способността за провеждане на проучване и обективно изследване, както и на ефективни умения за комуникация посредством дискусии и дебати, но и на редица други възможности: практикуване на креативни изкуства като средство за ангажиране на душата, разпалване на въображението,

развитие на естетическия усет и стимулиране на мозъчните връзки; мултисензорно изследване и обучение, основано на прекия опит, особено сред красотата и величието на природата; разбиране на човешкото общество чрез изучаване на история, география, езици, литература и обществени науки; оформянето на чистосърдечен и състрадателен мироглед, който цени и уважава разнообразието и активно насърчава межкултурната осведоменост; развитието на характер, добродетели, алтруизъм и етични ценности, намиращи отражение както в личното поведение, взаимоотношенията, гражданската позиция, бизнес практиката, благотворителни мероприятия така и в грижата за околната среда, което в момента е толкова належащ проблем за всички нас.

Образованието трябва да ни дава възможността да установяваме контакти и да опознаваме „другия“, като по този начин обогатяваме и усъвършенстваме себе си.

Начин на обучение

Тук обърнах известно внимание на значението на понятията за плурализъм, многообразие, културен обмен, взаимоотношения и разширяващите се хоризонти на познанието, защото съществува ясна връзка между всичко това и ролята на разговора, дискурса, дискусиата, диалога, диалектиката и полилога като основни елементи на всеки интензивен и трансформиращ образователен процес – тоест такъв, който дава способността на човек да промени себе си, обществото и света. В рамките на западната дисциплина „Психология на развитието“ Карл Ригел определя умението да се възприемат противоречия, конструктивни спорове, парадокси и асинхронности като най-висш етап на когнитивното развитие, а Джеймс Фаулър прави връзка между диалектичкото

мислене и развитието на вярата. Очевидно е, че диалектическият процес не е нито израз на компромис, нито на широк релативизъм, а на конструктивни усилия, които в крайна сметка трансформират противоречията във взаимно допълване, освобождавайки непредубедения мислител от дълбоко вкоренени навици и обусловените модели на мислене, установени връзки, страха от промяната и нестабилността и нежеланието да се приближи към всичко, което би могло да застраши нечие разбиране за неговото „Аз“.

И така, има ли култура на говоренето в нашите училища? Роланд Барт съобщава за изчислението, което Джон Гуудлад и други правят, че 85% от часовете в американските училища протичат по модела на широко разпространената педагогика, при която учителите говорят, а учениците слушат, като понякога биват разнообразени от дискусия, ръководена от преподаващия. Би могло да се очаква, че в собствените ни училища във Великобритания, при преобладаване на същата степен на говорене от страна на учителя, голяма част от него може да бъде насочена към развитието на творческото и критично мислене. Но не е така. Всъщност едно широкообхватно проучване, проведено в средните училища в Англия, показва, че по-малко от десет процента от това, което учителите говорят, засяга развитието на мисловни умения от по-високо ниво. По-голямата част от него е свързано с контрола и управлението, в това число със спазването на реда и даването на указания и ниска степен на предаване на факти и информация. Повечето от въпросите на учениците са насочени единствено към търсенето на „верните отговори“, касаещи предписаното съдържание, което досадната система за тестване и изпитване изисква, вместо към насърчаване на дискусии, чрез които могат да се изследват алтернативни гледни точки или други процеси на проучване или размисъл от по-високо естество.

Образователният процес, който е прекомерно фокусиран върху предаването на информация, поставяйки в центъра учителя (това, което педагогът от Харвард Роланд Барт нарича „*Sit 'n Git*“), не може да обхване пробуждането и подхранването на пълния спектър на човешките способности. В терминологията на ислямското образование прекалено силният акцент върху обучението, тренирането на ума и предаването на знания, при което основният фактор е учителят (*ta'lim*), за сметка на по-широкото възпитание на самата личност (*tarbiyah*), компрометира комплексността на образователната практика. Добрият учител не е този, който предава знания (*mu'allim*), той е и духовен възпитател, човек, развиващ характера (*murabbi*).

Има голяма необходимост от възвръщането на истинските принципи за качество и всеобхватност на фона на оцеляващите утилитарни подходи, които произтичат от управление, фокусирано върху целта и свеждащо хората до сервилни потребители в услуга на унищожителния материализъм, неустойчивия икономически растеж и опустошаването на околната среда. Този модерен модел на обучение е обект на различни критики, включително силното обвинение на Джон Тейлър Гато срещу становищата и структурите, които стоят в основата на съвременното държавно образование в САЩ. Гато изобличава същата гибелна утилитарна програма, която обуславя и британската образователна политика – програма, насочена към превръщането на децата в зъбци на икономическата машина, деца, които са зависими, угодливи, материалисти, лишени от любопитство, креативност, въображение, самопознание, способности за интелектуално изследване и размисъл, както и умение за уединение. Нийл Постман, изтъкнат американски социален критик, също упреква начина, по който днешните училища популяризират „фалшивите божества“ на икономическата полза и консуматорството.

Една от най-важните сили, които образованието дава, трябва да бъде възможността да се противопоставим на всякакъв вид индоктринация. Ще дам един показателен пример. Доклад на Професионалния съвет по религиозно образование показва, че сред учениците в гимназиален етап на възраст от 11 до 18 години, тези, които харесват религиозното образование и намират определени ползи за живота си от изучаването на религия, са четири пъти повече спрямо тези, които имат негативно отношение към него. В доклада също така са посочени примери за изказвания на ученици, от които е видно, че много от тях харесват предмета и поради възможностите, които той дава, за изразяване на мнения, подобряване на комуникативните умения, придобиване на знания за други религии, повишаване на межкултурната осведоменост и разбирателство, развиване на уменията за философски изследвания и размисли и размишление върху смисъла и целта на живота. В учебната програма има може би много малко други възможности за такова обогатяване. Тези данни противоречат на често срещаните идеологически предразсъдъци на онези, които категорично се противопоставят на религиозното образование сякаш е „индоктринация“, като например „философът“ А. С. Грейлинг, който някога бе нарекъл религиозното образование „интелектуално насилие“, а религиозните училища – „гета на суеверията“. Индоктринацията и липсата на критично/диалогично мислене може и да характеризират определени аспекти на образователния процес в някои религиозни училища, но е изключително подвеждащо тези недостатъци да се приравняват с религиозното образование като цяло. Подобни обобщения са израз не само на незачитането на доказателствата, което е изненадващо за самопровъзгласилите се защитници на критическото мислене, но и авторитарно неуважение към преживяванията на самите млади хора.

Макар че връзката между индоктринацията и религията може да бъде механична и формулирана в рамките на определени културно обусловени нагласи, ние трябва да разберем, че индоктринацията до известна степен е залегнала в основната образователна система, която ние характеризираме общо казано като „светска“. В „Златната тетрадка“ Дорис Лесинг пише: „Все още не сме развили система на образование, която да не бъде тази на индоктринацията... Тези от вас, които са по-силни и самостоятелни индивиди от другите, ще бъдат мотивирани да я напуснат и да намерят свои начини да се самообразоват – да формират собствени възгледи и мнение. А тези, които останат, никога не трябва да забравят, че те биват моделирани, поставяни в калъп, който да съответства на тесните и специфични нужди на това конкретно общество“. Философът Хана Аренд изразява това по следния начин: „Тоталитарното образование никога не е имало за цел да създаде някакви убеждения, а да унищожи всякаква способност за формирането им“.

Образованието трябва да ни дава възможността да задаваме въпроси, будещи размисъл, да се отървем от собствените си предразсъдъци и да се противопоставим на индоктринацията.

Повествователни заблуди, обусловени нагласи, дихотомии и погрешни възприятия

Към общата категория „вкоренени навици и обусловени модели на мислене“ можем да добавим така примамливите „повествователните заблуди“ – онези погрешни, но прости и убедителни истории от миналото, произтичащи от непрекъснатия ни опит да разберем света. Доказано е, че дори твърде „рационалната“ научна общност е склонна към

потвърждаване на предубеждения. По същия начин от перцептивната психология (психология на възприятието) знаем, че човешкият ум е склонен да вижда това, което иска или очаква да види. Разбира се, склонността към прякото (сетивно) възприемане е необходима и разбираема. Без бързите механични рутини, резултат от обработването на информацията „от горе надолу“ (от общото към частното), нямаше да можем да се справим в живота, защото в този случай щеше да се наложи с много усилия да анализираме всяко нещо от долу нагоре (от частното към общото), сякаш се сблъскваме с него за първи път. Ползите от бързата обработка за оцеляването са очевидни и самата дихотомия е заложена донякъде в нас като средство да преценяваме и действваме решително. За разлика от това, философът, който си седи в креслото, разглежда внимателно логическите детайли на всяко предположение, асимилира всяка квалификация, отдава внимание на всяко становище и се измъчва от всяко незначително несъответствие и особеност и така може никога да не стане от мястото си. Със сигурност обаче трябва да направим разлика между положителната динамика на познатия опит, който ни помага да въдворяваме хармония и ред в света, и неговото негативно въздействие върху вродената склонност на човека да възприема пристрастния племенен строй (трайбализъм), тесногръдието и предразсъдъците.

Провокирането на машиналната персеверация⁵ на едностранчивото мислене и водещите до разделение „сценарии“ трябва да бъде една от най-важните задачи не само на мислители и изследователи от най-високо академично ниво, но също така и на отговорни журналисти, коментатори и културни критици, отдадени на безкористното търсене на истината и намирането, излагането и критичната

---

⁵ Персеверация – (лат. *perseveratio* – настойчивост, упорство) – натрапчиво повтаряне на думи, движения, мисли и др.

оценка на доказателствата. И тази дейност винаги е нещо много повече от обикновеното противопоставяне, което цели да постави под съмнение нещо просто така или за да защити дадено становище на всяка цена, но се основава на онова интелектуално честно (непредубедено) критично разглеждане на алтернативни възгледи, конкуриращи се аргументи и противоречиви факти в полза на кумулативното усъвършенстване на човешкото познание. Един от основополагащите принципи на Западната цивилизация се базира на твърдението на Платон, че във философията процесът на диалектиката е напълно различен и неизмеримо по-висш от реториката като средство за убеждаване и това важи със същата сила и днес, както е било и в неговата Академия.

Един от десетте най-често срещани резултата при търсенето ми в мрежата на тема „Силата на образованието“ е често повтарящият се афоризъм, приписван на английския философ и държавник от 17-ти век, Френсис Бейкън, че „знанието е сила“. Латинската фраза, чрез която той всъщност изразил това (*ipsa scientia potestas est* – „знанието само по себе си е сила“), се споменава в неговия труд *Meditationes Sacrae* от 1597 г., където той разяснява отъждествяването на знанието с властта, като казва, че то (знанието) не е „просто аргумент или украшение“. С други думи, бивайки неудовлетворен от установената традиция на схоластиката, Бейкън искаше отново да свърже знанието с действието, да разработи практически знания въз основа на емпиричните принципи, които да бъдат използвани и полезни за човека.

Бейкън е твърдял, че за тази цел ние трябва да освободим ума си от предразсъдъци, обусловеност, погрешни схващания и влияние от непотвърдени източници – това, което той нарича „идолите на човешкия ум“, изкривяващи и променящи истинската същност на нещата – и вместо това да разчитаме на прекия опит, възприятие, наблюдение и

„правилната индукция“ като методи за придобиване на устойчиви знания. Някои от по-конкретните примери за това, което представлява пречка за правилното разбиране, включени в „идолите“ на Бейкън, са: опитите нещата да се впишат в определени модели, търсенето на доказателства в подкрепа на предубеждения, виждането на това, което човек очаква да види, вярването в това, в което човек иска да вярва, обобщаването, предпочитането на дадено становище или перспектива пред друго (напр. старото пред новото, частта пред цялото, различията пред приликите или обратно) и непроумяването, че думите могат да имат повече от едно значение. Това е един забележителен списък, който звучи толкова актуално и е поразително близък с много от ключовите съвременни констатации в когнитивната психология и свързаните с нея дисциплини, имащи отношение към същността на обусловеността, предразсъдъците, пристрастията и други пречки пред образованието.

Що се отнася до тенденцията към дихотомизиране, тя е също толкова вкоренена в образователните планове, колкото и в повечето области на човешката мисъл и дейност. Сред очевидните примери за това е често срещаното погрешно схващане, че наизустяването вреди по някакъв начин на мисленето и разбирането, както и това че креативността не зависи от съществуващите знания. Такова е и разбирането, че специализацията, придобиването на подробен набор от знания, по някакъв начин се противопоставя на широкия поглед и взаимовръзките, до които се достига чрез интердисциплинарното или мултидисциплинарното обучение. Великите енциклопедисти (включително и тези, които са вдъхновение за мен) не са дилетанти, пързалящи се по повърхността на много езера, така като и специалистите не са непременно засегнати от ограничено зрително поле, което им пречи да видят по-голямата картина.

Сега нека видим още едно от погрешните разбирания, които Бейкън изтъква – изкривените възприятия за реалността, породени от фикс-идеи и очаквания и съпътстващото ги незначитане на доказателствата. Неотдавнашно проучване, публикувано във вестник *The Times* с подзаглавие „Показател за незнанието“, представи поразителни преувеличения в различните категории, включително по отношение на броя на имигрантите и мюсюлманите в 14 страни. Анкетираният американци например смятат, че мюсюлманите съставляват 15% от населението на САЩ, докато действителната цифра е само 1%. Хората непрекъснато биват подлагани на медийно облъчване със сензационни новини, свързани с нещата, които ги тревожат, а това води до мислене, склонно към преувеличения. Друг пример за грубо погрешно възприемане на реалността е преувеличаването степента на насилието по религиозни подбуди. Струва си да се отбележи, че противно на широко разпространеното погрешно схващане за това, че в исторически план религията била основната причина за ожесточените конфликти, според изчисленията религиозните мотиви всъщност в най-лошия случай представляват по-малко от 3% от 248 милиона смъртни случая, причинени от десетте най-лоши войни, кланета и зверства в човешката история.

Образованието трябва да ни дава възможността да усвояваме множество знания, да представяме доказателства и да устояваме на обусловеното, предубедено и едностранчиво мислене.

Осъзнаването на човешкия потенциал

Приемам за аксиома, че истински качествено образование може да бъде основано единствено на зряло разбиране на

целия спектър от силите и способностите на човека – физически, сетивни, когнитивни, перцептивни, творчески, емоционални, морални и религиозни – като се има предвид, че от религиозна гледна точка всички тези сили и способности са дар от Аллах и че „Няма друга мощ и сила, освен чрез Аллах“ (*lā hawla wa lā quwwata illā billāh*).

Концепцията и практиките на холистичното образование са неразделна част и от цялостната визия за човешките способности в исляма. В Корана има редица наставления относно това да използваме способностите, с които сме дарени, за да придобием знание и да разпознаем истината. Те включват сетивата, които ни позволяват да учим чрез пряко наблюдение и опит, както и чрез напътствие; езиковите умения, чрез които човек задълбочено обмисля и разсъждава (*'aql*) и които му позволяват да мисли, да изследва, да анализира, да дефинира, да разграничава, да изгражда и излага концепции, да разисква и да участва в диалектическия процес; способността за изграждане на взаимоотношения и проява на съпричастност, което е в основата на това активно взаимодействие с „другия“, предписано в Корана; висшите способности за „разсъждение“, които съчетават разума и сърцето и включват размишлението и съзерцанието (*tafakkur*); творческото въображение, което ангажира способностите за вътрешно възприятие и прозрение; нравствеността, която е свързана с един критерий (*furqān*), даващ ни възможността да различаваме правилното от грешното и да поемаме лична и пълна отговорност за действията си. А преди всичко това стои възвишената способност на човек на първо място в съзнанието му винаги да бъде мисълта за Аллах (*taqwā*), онова чувство на страхопочитание, изпълнено с обич и осъзнаване на вездесъщото присъствие на Аллах и желанието да живее в светлината на това осъзнаване.

Това е една цялостна картина на способностите на човека, която никога не разделя умствените от тези, които са резултат от прекия опит, моралната преценка и духовното съзнание.

Английската дума *develop* (развивам) произлиза от старофренските *des-* + *veloper*, „разгъвам, развивам“, понятие, имащо значението на латинското *educere* – „довеждам или разкривам“, което пък е източникът на английското *education* (образование). Концепцията за „разгъване“ се отнася до образователния процес, включващ запомняне, активизиране, пробуждане, предизвикване или разкриване на вродени способности, отразяващи истинската природа, която Аллах е вложил в човека и го дарява с потенциала да стане Негов наместник (*khalifah*) на земята. Английската дума *character* (знак, символ) произлиза от гръцките *kharakter* (средство за отбелязване) и от *kharassein* (гравирам). Едно от значенията му още е писмен знак. Етимологията разкрива една концепция за вродената човешка природа, която е гравирани, отпечатана, запечатана или изобразена върху душата, създадена от Аллах, както Коранът ни съобщава в сура 95, аят 4: *fī aḥṣani taqwīm* – „в превъзходен облик“ (превод на бълг. ез. от Цв. Теофанов). В превода на английски език на Арбери е „в най-превъзходен вид“, а в този на Мухаммед Асад – „в най-превъзходна форма“. Ето защо, развитието на човешката природа представлява разкриването на това, с което Аллах ни е дарил, реализирането на потенциала, проявлението на дарените свише качества, дотолкова, доколкото човек е способен.

Придържайки се за момента към схващането за това, че способностите и потенциалът са нещо, с което Аллах е дарил човека, ако потърсите в Гугъл израза „Човешки сили“, първите пет от получените 258 милиона резултата включват следните четири сайта: „16 човека с истински супер

сили“, „18 мутанта супер герои“, „9 души с истински супер сили като тези на мутантите от *X-Men*“ и „3 начина за развиване на сили“. Последното е предназначено „за тези, за които да бъдеш просто нормален човек не е достатъчно“ и включва виждане в тъмното, тичане по стени, скачане като котка, намаляване на необходимостта от дишане, ставане на експерт в долавянето на лъжи, убеждаване на другите с подсъзнателни техники, разчитане на аури, развиване на ясно-видство, свръхестествена способност да се чуват звукове, недоловими от човешкото ухо, астрална проекция и телекинеза. Влиянието на масмедията и популярната култура е напълно очевидно тук, но интересът към супер герои и супер сили също е показателен за голямо признаване на човешкия потенциал. В същото време може да се твърди, че това се случва във времена, когато пълният потенциал на човека и цялостният обхват на човешките способности са до голяма степен непризнати в широко разпространената култура на общо взето ниски очаквания, която съществува както в нашата образователна система, така и в обществото като цяло. Без да осъзнаваме пълната степен на нашия потенциал, можем единствено да припишем тази неосъзнатост на въображаеми и невероятни сили и същества.

Образованието трябва да ни дава възможността да осъзнаваме пълния потенциал на човешките сили и способности и да ни позволи да поемем съзнателен контрол върху тяхното развитие в самите нас.

Превъзходство с душа

Във филма „Под обсада“ (*Under Siege*), където в главна роля е Стивън Сегал, Томи Лий Джоунс играе измамник и бивш агент на ЦРУ, който е участвал в тайни операции със спец

частите и който отвлича американски военен кораб. Той е напълно аморален психопат, но, когато ЦРУ биват попитани защо са го наели, отговарят, че той е вид „креативна личност“, който може да бъде особено полезен. Тук виждаме разминаването между „креативността“ и всяка висша концепция за човешкия характер. В този случай тя, вместо да бъде черта на превъзходството на човек, е считана за обикновена изобретателност, без да се мисли за целите, за които се използва.

През 2010 г. се озовах в доста сюрреалистичната ситуация, държейки встъпителната реч на ежегодното честване по случай Байрам в Голдман Сакс (*Goldman Sachs*) в Лондон – събитие, което се провежда в рамките на тяхната програма за „многообразието“. Озаглавих речта си „Ислямът и превъзходството на човека“ и я развих на основата на собствените им установени бизнес принципи, които, в допълнение към многообразието, включват още професионализъм, креативност и почтеност. Започнах с това, че без съмнение всички присъстващи знаеха, че филмът „Уолстрийт 2: Парите никога не спят“ (*Wall Street 2: Money Never Sleeps*), продължението на филма „Уолстрийт“ (*Wall Street*) от 1987 г., предстоеше да бъде пуснат в кината. Кой би могъл да забрави Гордън Гeko, изигран от Майкъл Дъглас в оригиналния филм? Някои от скандалните изказвания на Гeko са: „Алчността е добра. – Аз не създавам нищо. Аз притежавам. Ние определяме правилата, друже. – Всичко опира до парите, хлапе. Останалото са празни приказки. – Ако си струва да правиш нещо, прави го за пари“. Споменах и за едно интервю с Майкъл Дъглас месец преди това, в което той разказа как по време на първия филм през 1987 г. млади студенти по икономика се стичали, за да го срещнат и да му кажат: „Гордън Гeko! Велик си, Гордън! Ти си причината да се впусна в този бизнес с пари!“ Дъглас поклати главата си и каза: „Стоя там и им казвам: „Не, не – наистина, не. Вижте

филма. Не съм човекът, на когото бихте искали да приличате. Аз съм злодеят“. „Момчетата не ме разбраха. – Да, Гордън! Ти наистина си страхотен!“ Дъглас продължи: Сега се чудя колко от онези млади студенти, учащи по него време бизнес администрация и смятаха, че Гордън е толкова велик човек, сега са начело на същите тези компании“.

Има съществена разлика между професионализма и превъзходството. В края на краищата можем да говорим за професионален наемен убиец, но не би ли било доста странно да кажем, че Марио е съвършен убиец, освен ако не сме членове на мафията? Разликата е, че същината на превъзходството не се изчерпва само с отлично владение на дадено умение или постигане на успешни резултати при изпълнение на задача, а включва превъзходството на човешката природа и това има морално и в крайна сметка – духовно измерение.

Това е основна концепция в ислямската традиция. „Превъзходството“, което се изразява с арабската дума *ihsān*, всъщност е неделимо от добродетелността, красотата и целомъдрието. В областта на ислямското изкуство също може да се направи основно разграничение между две концепции за красота: едната, която е субективна и краткотрайна (*jamāl*), и другата – (*ḥusn*), която обхваща не само естетическото чувство за красота, изпълнено с респект към „перфектната мярка и пропорция“, вложени в творението, но и вътрешното усещане за това, което е красиво и това, което е добро. Следователно красотата е неделима от качествата на божественото съвършенство, както и от нравствените добродетели, духовното усъвършенстване и превъзходството на характера, които представляват отражението на тези свецени качества в човека.

В Корана висшите умения винаги са тясно свързани в пълната представа за това, което прави човешкото същество цяло. Тази пълнота е основното значение на думата

„интегритет“, произлизаща от латинската *integer*, която означаваща „цял, пълен, завършен“. От тази гледна точка мисленето например не е просто аналитична, логическа и целенасочена дейност, която протича в главата и чрез която целта дори може да оправдае средствата, а е неделима от вродената морална и проникателна способност да се различава истината от лъжата и правилното от грешното. Следователно истинското превъзходство се въплъщава и проявява в принципното поведение и красивите обноски (*ādāb*), както и уменията и постигането на отлични резултати при овладяването на дадена сфера на дейност. В Голдман Сакс, в сърцето на Флийт Стрийт (*Fleet Street*), споменах думите на лондонското светило от 18 век – Самюел Джонсън – поет, есеист, моралист, литературен критик, биограф, редактор, лексикограф и може би най-известният литератор в английската история. Той е живял на площад „*Gough*“, на един хвърлей разстояние. „Най-висшата цел на образованието“, пише той, „е експертното разпознаване на нещата, способността да различаваме доброто от лошото, истинското от фалшивото и да предпочитаме доброто и истинското пред лошото и фалшивото“.

Това определение поразително се доближава до превода на Мухаммед Асад на арабската дума *furqān* – „норма или критерий за различаване на истината от лъжата и правилното от грешното“. Чувството за морална преценка присъства и в други арабски думи в Корана, които обозначават способностите за разграничаване и проникателност. Думата *al-‘arāf*, която е преведена от Асад като „способност за различаване“, има същата конотация на „възприемане на това, което е правилно“, както и думата *rushd* – „осъзнаване на това, което е правилно“. Думата *baṣīrah*, означаваща „способността за съзнателно разбиране, основана на проникателността“, включва и онзи морален компас, който дава основната ориентация за възприемане на истината. „Умът“

(*'aql*) обхваща не само базираната на езика способност да се размишлява и разсъждава (на латински *ratio*, а на гръцки *dianoia*), но и онзи висш орган моралната и духовната интелигентност и проникателност (*intellectus, nous*). В задълбочено изследване на понятието *'aql* Керим Дъглас Кроу отбелязва, че терминът „мъдрост“ е често срещан в съвременните дефиниции за човешкия интелект, за да изрази „една комбинация от социална и нравствена интелигентност, онази смесица от знание и разбиране в дадена личност, чието проявление се изразява в неговата почтеност, съвест и рационално поведение“. Той прави заключението, че един от ключовите елементи на концепцията за „интелект“, изразена с термина *'aql*, е „етично-духовният“.

Проницателността също далеч надхвърля това, което Гай Клакстън нарича *d-mode* (*deliberation mode* – начин на обмисляне), този вид интелект, занимаващ се с „изясняване на въпросите, претегляне на плюсовете и минусите, изграждане на аргументация и разрешаване на проблеми, начин на придобиване на знание, който се основава на разума и логиката, на съзнателно задълбочено размишление“. Самият Клакстън посочва, че нарастващото неудовлетворение от схващането, че *d-mode* е началото и краят на човешкото познание, намира отражение в различни алтернативни подходи към понятието за интелигентност, като „множествената интелигентност“ на Хауърд Гарднър и „емоционалната интелигентност“ на Даниъл Голман.

Към тези алтернативни подходи може да се добавят и трудовете на учени като Ф. Дейвид Пит, които са синтезирали антропологията, историята, лингвистиката, метафизиката, космологията и дори квантовата теория, за да опишат начина, по който светогледът и местните учения на коренните народи силно се различават от изграждания у нас мироглед от праволинейната западна наука.

В заключение, искам да спомена книгата на Хари Луис, *Excellence Without a Soul* („Превъзходство без душа“) – силна критика на висшето образование в Америка от бившия декан на Харвардския колеж. Един критик съобщава мненията на много учени и експерти, според които висшето образование в Америка е в криза. Той твърди, че „колежанските общежития са се превърнали в място за безкрайни партита и много хора обвиняват самите студенти, считайки че това поколение е мързеливо, насочено към забавленията и незаинтересовано от нищо друго освен от себе си“. Според Луис колежите в Америка (включително и Харвард) „са забравили, че основната задача на висшето образование е да превърне тийнейджърите във възрастни, да им помогне да пораснат, да разберат кои са, да търсят по-голяма цел в живота си и да излязат от колежа като по-добри човешки същества“. Луис смята, че, тъй като колежите не успяват да покажат на учащите защо образованието е необходимо, което принуждава последните да се борят с по-дълбоките въпроси за смисъла и целта, те водят до неуспех както на студентите, така и на една страна, която отчаяно се нуждае от добре образовани граждани. Той пише, че „Старият идеал за либерално образование продължава да съществува само на теория. Дори Харвард вече не преподава нещата, които ще дадат свобода на човешкия ум и дух“.

Нека изясним статута на Харвардския колеж. Той е едно от двете учреждения в Университета Харвард, които предлагат обучение в бакалавърски степени. Основан през 1636 г. в Кеймбридж, Масачузет, той е най-старата институция за висше образование в Съединените щати. Университетът Кеймбридж в Англия, основан през 1209 г., разбира се е по-стар, но пък още по-стар е Университетът Карауин във Фес, Мароко, основан през 859 г. и много често посочван като първия университет. За 2014/2015 г. Харвард зае 4-то място

в световната класация на университетите *QS World University Rankings* и 2-ро в класацията *THE (Times Higher Education)*, а университетът Кеймбридж зае съответно 2-ро и 5-то място. Най-добрият университет според класацията *QS* е Масачузетският технологичен институт САЩ, а според *THE* – Калифорнийският технологичен институт. Най-добрият университет в мюсюлманския свят според тази системата на класиране беше Малайският университет – съответно на 151-во място, а в топ 200 нямаме нито един университет от арабския свят.

Подобни статистически данни често са довеждали до критики относно интелектуалната стагнация и оскъдния процес на генериране на знания в мюсюлманския свят, макар и да има изразени обосновани възражения относно валидността на класирането. Въпреки възраженията, класациите са широко признато мерило за качеството на образованието на университетско ниво и индикация за дълбока криза в мюсюлманските общества. Все пак критиките като тази на Луис са важни корективи на мнението, че панацеята за образованието в мюсюлманския свят е безусловното подражание на западните модели, сякаш основният критерий за „успех“ на неефективните мюсюлмански институции в „догонването“ е подобряване на световната им позиция, определена от международните системи и критерии за класиране.

Една от силите на самото образование е да ни даде тази дълбочина и широта на възгледите, която ни позволява да видим, че развитието на човешкото познание не е еднопосочна улица. Това не е асимилиране на една култура или мироглед в друга. По-скоро това е интегрирането на най-доброто във всяка култура и цивилизация.

Образованието трябва да ни дава възможността да постигнем една универсална представа за превъзходство, която обхваща истината, смисъла, целта и значението на това да бъдеш истински човек.

Цитати

Световната ексклузивна новина за временното предоставяне на част от Мраморите Елгин на Ермитажа се появи във вестник „*The Times*“ от 5.12.2014 г. Някои кратки размишления на Ръсел Босуърт върху наследството на Сократ могат да бъдат намерени на <http://www.philosophyworks.org/content/lives-plato-and-socrates> (8.12.2014). *Апологията* на Платон, преведена от Бенджамин Джоует, е достъпна в <http://classics.mit.edu/Plato/apology.html>. Статията от „*Deutsche Welle*“ е озаглавена “Knowledge is Power: Why Education Matters” <http://www.dw.de/knowledge-is-powerwhy-education-matters/a-15880356>. (4.12.2014) Разсъжденията на Томас Мъртън за необходимостта да „живеем това, което мислим“ са изразени в трудовете му „*Thoughts in Solitude*“ (Farrar Straus Giroux, 1993) и „*Seeds*“, подбрани и редактирани от Робърт Инчаусти, (Boston, MA:Shambhala Publications, Inc., 2002), стр. 131. Уводната статия на Зиаудин Сардар за свободомислието озаглавена „*The Circumference of Free Thought*“, в списание „*Critical Muslim*“, Брой 12 (*Dangerous Freethinkers*), октомври-декември 2014 г., стр. 3-14. Теорията на Дейвид Бом за квантовата физика е изложена в „*Wholeness and the Implicate Order*“ (London: Routledge, 1980). Възгледите на Ибн Халдун относно *aṣabīya* са разгледани в Asyiqin Abdul Halim et al., “Ibn Khaldun’s Theory of ‘Asabiyyah and its Application in Modern Muslim Society”, *Middle-East Journal of Scientific Research* 11:9 (2012), стр. 1232-1237. Изказванията на Пратеника относно *aṣabīya* са споменати от Мухаммед Асад в неговия тефсир на айети: 28:15 и 49:13.

Концепцията на Ибн Араби за непрекъснато разгръщащите се импликации в глава „*al-Futuhat al-Makkiyyah*“ относно „объркването“ (*ḥayrā*), която е преведена от Джеймс Уинстън

Морис в неговата книга „*The Reflective Heart: Discovering Spiritual Intelligence in Ibn 'Arabi's Meccan Illuminations* (Louisville: Fons Vitae, 2005), стр. 81. Книгата на Ахмед Мустафа и Стефан Сперл „*The Cosmic Script: Sacred Geometry and the Science of Arabic Penmanship* (London: Thames and Hudson, 2014 г.). Цитатът на Мохамед Асад за влиянието на Корана върху развитието на западната цивилизация е от неговия предговор към „*The Message of the Qur'an* (Bath: The Book Foundation, 2004), стр. vi. Други цитати на Асад са от неговите коментари в този труд. Когато съм цитирал айети от Корана, обикновено съм използвал превода на Асад, с леки промени. Оксиденталистките предразсъдъци са изследвани криминалистично в книгите на Джак Гуди „*The Theft of History* (Cambridge University Press, 2006) и „*Renaissances: The One or the Many?* (Cambridge University Press, 2010). Виж още: Джонатън Льонс „*The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilisation* (Bloomsbury, 2009) и Джон Хобсън, „*The Eastern Origins of Western Civilisation*“ (Cambridge University Press, 2004). Коментарът на Зиауддин Сардар относно отхвърлянето на Корана от страна на Себастиан Фолкс във вестник „The Guardian“ е озаглавен „Reading the Qur'an in the Dark“ (27.08.09) и беше достъпен на 02.09.14 г. на <http://www.theguardian.com/commentisfree/belief/2009/aug/27/sebastian-faulksquran-islam>. Обръщението на папа Франциск към Европейския парламент на 25 ноември 2014 г. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2014/november/documents/papafrancesco_20141125_strasburgo-parlamento-europeo.html. (04.12.14)

По отношение на информацията за произхода на думите дължа много на Джон Айто, „*Bloomsbury Dictionary of Word Origins*“ (London: Bloomsbury Publishing Limited, 1990), „*Cassell's Dictionary of Word Histories*“ (London: Cassell, 2000), и „*Chambers*

Dictionary of Etymology" (Edinburgh: Chambers, 1988). Относно Кораничната основа на религиозния плурализъм, вижте Риза Шах-Хаземи, "*The Metaphysics of Interfaith Dialogue: Sufi Perspectives on the Universality of the Qur'anic Message*", Джеймс Кътсингер (ред.), „*Paths to the Heart: Sufism and the Christian East*" (Bloomington, Indiana: World Wisdom, 2002). Цитатът на Махмуд Аюб е от неговата статия "*The Qur'an and Religious Pluralism*", в Роджър Боасе (ред.), *Islam and Global Dialogue, Religious Pluralism and the Pursuit of Peace* (Aldershot: Ashgate, 2005), стр. 273. Думите на равин Абрахам Хешел са цитирани от принц Хасан Бин Талал и са споменати в книгата на Равин Джонатан Магонет, „*Talking to the Other: Jewish Interfaith Dialogue with Christians and Muslims* (London: I.B. Tauris", 2003), стр. vii. Цитатът на Нанси Клайн е от книгата ѝ „*Time to Think: Listening to Ignite the Human Mind*" (London: Lock, 1999), стр. 97. За съвременните теории за изчезването на неандерталците вижте: "Why did the Neanderthals die out?" (*The Guardian*, 02.06.13 г.) <http://www.theguardian.com/science/2013/jun/02/why-didneanderthals-die-out>. (01.12.14) Други произведения върху плурализма, на които съм се позовал: Даяна Л. Ек, „*Encountering God* (Boston: Beacon Press, 1993), стр. 198; Омид Сафи (ред.), „*Progressive Muslims on Justice, Gender and Pluralism*" (Oxford: Oneworld Publications, 2003), стр. 24; и Халид Абу Ел-Фадл, „*The Place of Tolerance in Islam* (Boston: Beacon Press, 2002), стр. 16. Прогресивната маргинализация на хуманитарните науки в масовото образование в Обединеното кралство е детайлно документирана в документалния филм „*The Cambridge Primary Review*", режисиран от Робин Александър (вижте <http://www.primaryreview.org.uk/>). Също така извадих някои материали за плурализма от предишни мои произведения, включително: Джереми Хензел-Томас, „*The Challenge of Pluralism and the Middle Way of Islam*", в Роджър Бууз (ред.), (2005, пак там.), стр. 267-272; „*Beyond the*

Tower of Babel: A Linguistic Approach to Clarifying Key Concepts in Islamic Pluralism в Уанда Краус (ред.), „*Citizenship, Security and Democracy: Muslim Engagement with the West*“ (Richmond: AMSS UK, 2009), стр. 32-4; „*British and Muslim: Holding Values to Account through Reciprocal Engagement*“, *Arches Quarterly*, 4:8 (2011), стр. 30-43.

Относно ученията на Платон за превъзходството на диалектиката над реториката вижте Р. Уарди, „*Rhetoric*“, in в Дж. Бруншвиц и Г. Ллойд (ред.), „*Greek Thought: A Guide to Classical Knowledge*“ (Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press, 2000), стр. 465. За диалектиката като напреднал начин на човешка мисъл вижте Карл Ригел „*Dialectic Operations: The Final Period of Cognitive Development*“, *Human Development*, 16: 5 (1973), и Джеймс У. Фаулър, „*Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*“ (San Francisco, CA: Harper and Row, 1981). Критиката на Роланд Барт за прекомерното „говорене на учителите“ в книгата му „*Learning by Heart*“ (San Francisco: Jossey-Bass, 2001). Обвинението на Джон Тейлър Гато срещу системата за държавно образование в САЩ е в книгата му „*Dumbing Us Down: The Hidden Curriculum of Compulsory Schooling*“ (New Society Publishers, 1992). За критиката на Нийл Постман към фалшивите „богове“, погубващи образованието, вижте неговата книга „*The End of Education: Redefining the Value of School*“ (New York: Vintage Books, 1996).

Относно проблема с „повествователните заблуди“ вижте Насим Николас Талеб, „*The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*“ (New York: Random House, 2007) и Даниел Кахнеман, „*Thinking, Fast and Slow*“ (London: Penguin Books, 2012). „*Meditationes Sacrae*“ на Франсис Бейкън (1597) може да се прочете във факсимилно издание, публикувано от Kessinger

Publishing Co., 1996 и 2010. „*The Four Idols*“ на Бейкън (първоначално в „*Novum Organum*“) се появява в Джеймс Д. Лестър (ред.), „*Plato's Heirs: Classic Essays*“ (Lincolnwood: NTC Publishing Group, 1996), стр. 53-63. Относно важността на наизустяването вижте Майкъл Нокс Беран, „*In Defense of Memorization*“, *City Journal*, лято 2004. Относно връзката между креативността и съвкупността от знания вижте Робърт Вайсберг, „*Creativity and Knowledge: A Challenge to Theories*“, в Робърт Дж. Стърнбърг (ред.), „*Handbook of Creativity*“ (Cambridge: Cambridge University Press, 1999). Проучването на Ipsos MORI за обществените възприятия се основава на 11 527 интервюта в 14 държави и е публикувано във вестник „*The Times*“ на 30.10.14 г.

Докладът за популярността на религиозното образование сред учениците в Обединеното кралство е на Л. Блейлок (ред.), „*Listening to Young People in Secondary Religious Education*“, Професионален съвет по религиозното образование (Professional Council for Religious Education - PCfRE), Септември 2001. А. С. Отхвърлянето на религиозното образование от страна на Грейлинг наричайки го „интелектуална злоупотреба“. Това беше изразено в дискусия за религиозните училища в Moral Maze по BBC Radio 4 на 1 юни 2002. Вижте също неговата статия в „*The Guardian*“, „*Ghettoes of Superstition*“ (11.09.07) <http://www.guardian.co.uk/commentifree/2007/sep/11/ghettoesofsuperstition>. (05.12.14) Думите на Дорис Лесинг за индоктринацията са от романа ѝ „*The Golden Notebook*“ (Harper Perennial, 2007), а цитатът на Ханна Аренд за тоталитарното образование е от нейната книга „*Totalitarianism*“ (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1968), стр. 168.

Уеб страницата „3 Ways to Develop Powers“ е <http://www.wikihow.com/Develop-Powers> (5.12.14). Проучването на Карим Дъглас Кроу „Between wisdom and reason: Aspects

of 'Aql (Mind-Cognition) in Early Islam", бе публикувано в *Islamica* 3:1 (Лято 1999), стр. 49-64. Относно влиятелните възгледи на Гай Клакстън за различните начини на мислене вижте книгата му „*Hare Brain Tortoise Mind: Why Intelligence Increases When you Think Less*“ (London: Fourth Estate, 1997). Ф. Дейвид Пийт изследва местните учения на коренните народи в неговия труд „*Blackfoot Physics*“ (London: Fourth Estate, 1994). Критиката на Хари Луис за липсата на смисъл, цел и етичен компас в съвременното либерално образование в Америка е в книгата му „*Excellence Without A Soul: Does Liberal Education Have a Future?*“ (Public Affairs, 2007) и цитираната рецензия е на Дерек Мееби за CPYU (Center for Parent/Youth Understanding) уебсайт (26.08.14). Световната класация на университетите *QS World University Rankings* за 2014/2015 беше достъпни на 07.12.14 г. в <http://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>.

По отношение на образованието, от няколко места съм изкарал различни мои идеи, които съм изразил в други трудове, някои от които: Предговор към книгата на Захра Ал Зири, *Wholeness and Holiness in Education: An Islamic Perspective* (Richmond: International Institute for Islamic Thought, 2001); "Passing Between the Clashing Rocks: The Heroic Quest for a Common and Inclusive Identity", *The Journal of Pastoral Care in Education*, 22:3 (2004), стр. 35-44; "Thinking Skills: Engaging the Intellect Holistically", *Islamica*, 15 бр. (2005); "Thinking Outside the Box", *Islamica*, 16 бр. (2006); "Key Elements of Holistic Education", *Islamica*, 17 бр. (2006); "Muslim Youth and the Renewal of Core Human Values: The Centrality of Education", keynote address, AMSS Conference, *Muslim Youth: Challenges, Opportunities and Expectations*, University of Chester, 2009; "Islam and Human Excellence", встъпителната реч на ежегодното честване по случай Байрам в Голдман Сакс (*Goldman Sachs*) в Лондон, 30 Септември

2010 г. "Islamic Education: Cosy Corner, Lame Duck, Model of Compliance, or Beacon of Excellence?", презентация, включена в раздела „*Contextualising Islam in Britain II*“ във Великобритания, доклад, съставен (с професор Ясир Сюлейман) за DCLG (Университет на Кеймбридж, 2012 г.).

Образованият ум е силен, оттук идва и заглавието на тази книга – „Силата на образованието“. Ето защо естеството и характеристиките на това образование имат много по-голямо значение от придобиването на знания само по себе си. С други думи, по своята същност образованието представлява нещо повече от обикновено интелектуално израстване – то формира една безценна част от социалната система и поставя основите за много неща, които влияят върху бъдещото развитие на личността, обществото и човечеството като цяло. Това е и причината, поради която то се превръща в жизненоважна област, подлежаща на непрекъснато преосмисляне, обновяване и развитие.

От изключително голямо значение е на учащите да бъде дадена възможността правилно да оценят и разберат каква всъщност е по-висшата алтруистична цел на образованието, да се възпитат моралните ценности за взаимно уважение, състрадание и социална отговорност. Това може да наложи преосмисляне на съществуващи дисциплини, въвеждане на нови такива, а също така и използване на съвременните научни познания и дискурси, при което действително се взимат под внимание етичните и морални норми на обществото, ръководните принципи, съгласно които то функционира, както и основата, върху която са изградени неговата организация и духовна идентичност.

Този материал беше публикуван за първи път през в брой 14 „Power“ от април-юни 2015 г. на списание *Critical Muslim*. Въпреки че в него са изложени идеите и разсъжденията на автора, той беше разпространен като дискуссионен документ, свързан с проекта AEMS (*Advancing Education in Muslim Societies*), с цел насърчаване на дискурса и дебатите по повдигнатите въпроси.